

Makale Künyesi (Araştırma): Uysal Bozaslan, S. (2021). İki kafiye gazel ya da bir kafiye kusuru olarak gazelde iki kafiye. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 947-958.

<https://doi.org/10.32321/cutad.869976>

İKİ KAFİYELİ GAZEL YA DA BİR KAFİYE KUSURU OLARAK GAZELDE İKİ KAFİYE

Seda UYSAL BOZASLAN¹

ÖZET

Mısra sonlarındaki ses tekrarı biçiminde tanımlanan kafiye, özellikle divan şiirinde vezinle birlikte şiiri sözden ayıran en önemli öğelerdendir. Bir inceleme alanı olarak kafiye, doğrudan ya da dolaylı olarak birçok çalışmaya konu olmuştur. Kafiye ilminin kapsamlı bir biçimde ele alındığı bilinen en eski tarihli Türkçe eser, Kemal Paşazâde'nin *Kâfiye Risâlesi*'dir. Kemal Paşazâde'nin *Kâfiye Risâlesi* ve sonrasında yazılmış, tespit edilebilen diğer yazma eserlerin metinleri Türk edebiyatına kazandırılmıştır. Yazma eserler ve kafiye ilmini ele alan metinler üzerine yapılan çalışmalar yanında bazı divanlardaki kafiye uygulamaları ve kusurları da araştırmacılarca değerlendirilmiştir. Bu çalışmada 15-19. yüzyıl arasında yazılmış bazı gazelerde karşılaşılan kafiye kelimelerinin aynı anda iki farklı kafiye türüne birden işaret etmesi örneklerle açıklanacak ve bunun kusur ya da uygulama kabul edilip edilemeyeceği üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Divan, gazel, kafiye, kusur, uygulama.

A TWO RHYMED GHAZAL OR TWO RHYMES IN THE GHAZAL AS A RHYME DEFECT

ABSTRACT

Rhyme, which is defined as sound repetition at the end of lines, is one of the most important elements that distinguish poetry from words, especially in divan poetry, together with meter. As a field of study, rhyme has been the subject of many studies, directly or indirectly. The earliest work Turkish known which the science of rhyme has been dealt inclusively is *Kemal Pasazade's Kafiye Risalesi*. The texts of *Kemal Pasazade's Kafiye Risalesi* and other manuscripts written afterwards have been brought to Turkish literature. In addition to the studies on manuscripts and texts dealing with the science of

¹ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi. subozaslan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1457-338X>

rhyme, the rhyme practices and detects in some divan were also evaluated by the researchers. In this study, it will be explained with examples that rhyme words encountered in some ghazals written between 15th and 18th centuries indicate two different types of rhyme and whether this can be deemed to be a defect or application will be emphasized.

Keywords: Divan, gazal, rhyme, defect, application.

GİRİŞ

Gerek İslamiyet öncesi Türk şiiri, gerek divan şiiri ve gerekse Batı etkisindeki Türk şiirinde şairlerin yeteneklerini göstermelerine olanak sağlayan ahenk öğeleri arasında yer alan kafiye, genel olarak “Manzum yazılarda mısra sonlarında, yapı, görev ve anlam bakımından farklı olmakla birlikte ses bakımından benzerlik oluşturan birimler; uyak; ayak” (Çağbayır, 2017, s. 2915-2916) şeklinde tanımlanır. Her ne kadar kafiye “sonda, arkada gelen” anlamında mısra sonuna işaret etse de eski Türk şiirinde mısra başında bulunmaktadır (Arat, 1986, s. 19). Uygur döneminden günümüze başta, ortada ya da sonda olsun kafiye, farklı biçimleriyle şiirlerde yer almıştır. 15. yüzyıl Fars âlim ve şairlerinden Kâşifi'nin (ö. M. 1504-5) *Bedâyi'u'l-efkâr fî sanâyi'i'l-âsâr* adlı eserinde şiirin “Muhayyel, mevzûn ve mukaffâ söz” (Gürel, 2017, s. 8) tanımından hareketle de aruz vezniyle birlikte özellikle divan şiirinin ana ahenk unsurlarından biri olduğu ifade edilmektedir (Gürer, 2007, s. 133).

Divan şiirinde kullanılan kafiye, özel bir kafiye türü olup bu kafiye anlayışı Arap ve Fars şiirinden divan şiirine geçmiştir. Türk edebiyatında kafiye bahsinin geçtiği ya da doğrudan kafiye ilminin anlatıldığı ondan çok eser kaleme alınmış olup kafiye ilmi konusunda yazılmış, bilinen Türkçe en eski risale Kemal Paşazâde'nin *Kâfiye Risâlesi*'dir. M. A. Yekta Saraç ve Mustafa Çiçekler'in (1998, s. 445-447) üzerinde çalıştığı bu risalede kafiyenin revî harfî, revinin de kafiye veya onun yerini tutan kelimenin son aslı harfî olduğu ifade edildikten sonra Farsça kaynaktan alıntılanan terim olarak revinin anlamı dipnotta verilmiştir. Müstakil bir madde olarak yer aldığı teorik eserlerden Tahirü'l-Mevlevî'nin *Edebiyat Lügati*'nda da kafiye, “Son harf ve hareketleri birbirine uygun olan ve mısra yâhut beyt sonunda bulunan kelimeler”; revî ise “Kafiyenin son harfine «revî» derler ki birbirine uygun olması lazım gelen bu harfdir.” biçiminde tanımlanmıştır (Tahirü'l-Mevlevî, 1994, s. 77). Bu iki eser arasında kaynak olarak verilebilecek kafiye bahsinin geçtiği ya da doğrudan kafiye ilminin anlatıldığı pek çok eser kaleme alınmış ve bu eserlerde iki yol izlenmiştir. Birinci gruptaki 16. yüzyıla kadarkiler Kemal Paşazâde'nin eleştirileriyle birlikte takip ettiği kafiye görüşlerini

devam ettirirken 18. yüzyılın sonundan sonrakiler -Ali Cemâleddin hariç- kafiyenin tekrar eden harf ve hareketlerin tamamı hatta kelime olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir. Aydın Yağcıoğlu, kafiyeye ilgili teorik eserleri karşılaştırdığı çalışmasında kafiyenin genel anlamda şiir, beyit ya da mısra sonunda bulunduğu dair görüşlere yer vermiş, Kemal Paşazâde gibi hatırı sayılır bir âlimin kafiyenin şiirin ortasında yapılabileceği düşüncesini ileri sürdüğünü ifade etmiştir. Bu çalışmada bunun dışında kafiyeli harfleri, tasnifleri, tasnif farklılıkları, Arap ve Fars kafiyesinde bulunan bazı harfler hakkındaki görüş ayrılıkları da ayrıntılı olarak karşılaştırmaya tabi tutulmuştur (2012, s. 163-169).

Divan şiirinde kullanılan ve kendine has kuralları olan kafiyeli ilminin ele alındığı eserler yanında kafiyeye ilgili yazılmış metinler üzerine ve bu eserlerden hareketle ortaya koyulan akademik çalışmalar da oldukça dikkat çekicidir². Bu çalışmalar arasında Saraç'ın *Klasik Edebiyat Bilgisi-Biçim Ölçü*, *Kafiyeli*'sini klasik edebiyatta kafiyenin anlaşılmasını amaçlayan bakış açısı ve kapsamı bakımından farklı bir yere koymak gerekir. Saraç, bu kitapta kafiyeli ve redifli ilgili tanımlamalardan sonra Türk edebiyatında genel kafiyeli ve redif anlayışına değinmiş ve günümüz şiirinde kullanılan kafiyeli tasnifinin divan şiirinde kullanılmasının doğru olmadığına dikkat çekmiştir. Buna göre divan şiirinde kullanılan kafiyeli anlayışında revî, kafiyenin kendisiyle gerçekleştiği harf olup (kısaca kafiyeli harfi) sakın olduğunda mukayyed, hareketli olduğunda da mutlak revî biçiminde adlandırılmaktadır. Divan şiirinde ridf, kayd, te'sîs, dahîl, revî, vasl, hurûc, mezîd ve nâ'ire adları verilen dokuz kafiyeli harfi kullanılmıştır. Kafiyede bu harflerden dördü asıl kafiyeli harfi (ridf, kayd, te'sîs ve dahîl) olup dördü (vasl, hurûc, mezîd ve nâ'ire) de revîden sonra yer almakta ve redifi oluşturmaktadır. Bunun yanında revînin hareketli ya da sakın olmasına göre kendisinden önceki harflerin hareketleri de önem arz etmektedir. Te'sîs harfinden önceki harfin hareketine res; vasl'ı bulunan kafiyelerde dahîlin hareketine işbâ; ridf ve kayddan önceki harfin hareketine hazf; te'sîs harfi bulunmayan kafiyelerde revîden önceki harfin hareketine tevcîh ve vaslın hareketine nefâz denilmektedir (2007a, s. 260-271).

Divan şiirinde kafiyeli, kafiyede tekrarlanan harfler esas alındığında mücerred ve mürekkebe olmak üzere iki ana gruba ayrılmakta; mürekkebe kafiyeli de kendi içinde mürdef, mukayyed ve müesses adlarıyla üç alt grupta incelenmektedir. Buna göre; mücerred kafiyeli revî harfinden başka ses benzerliği olmayan, mürekkebe kafiyeli

² Bu çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Saraç ve Çiçekler, 1998; Saraç, 2007a, 2007b; Gürer, 2007; Yetiş, 2016; Gürel, 2017; Kaçar, 2019 vd.

ise birden fazla ses benzerliğinden meydana gelen kafiyedir. Kafiyenin mürdef olabilmesi için ridf harfinin, mukayyed olabilmesi için kayd harfinin ve müesses olabilmesi için te'sis elifinin bulunması gerekmektedir. Daha açık bir ifadeyle kafiye çeşitleri şöyle ayrılabilir: Ridf harfi reviden önceki sakin harftir. Mürdef kafiye, revî ile ridf (elif, vav ve ya) arasında elif, vav veya yâ bulunmasıyla (âbâd, memnûn ve latif vb.) ya da revî ile ridf arasına sakin bir harf (ha, ra, sin, şın, fa, nun) gelmesiyle oluşmaktadır. Kayd harfi, reviden önceki ridf dışındaki harflerdir ve bu harflerin gelmesiyle mukayyed kafiye; revî ile arasında harekeli bir harf bulunan te'sis elifinin kafiye kelimesinde bulunmasıyla da müesses kafiye meydana gelmektedir (Saraç, 2007a, s. 269-271; Saraç ve Çiçekler, 1998, s. 463-464). Ayrıca kafiyenin şiirde birden fazla olması da imkân dâhilinde görülür. Mısra sonundaki kafiye dışında beyitlerin baş ya da orta kısımlarında birbirine paralel kelimelerin oluşturduğu iki kafiyeli şiirlere, *zî-kafiyeteyn*; ikiden fazla kafiyeli olanlara da *zî'l-kavâfi* denilmektedir (2007a, s. 268-269).

Klasik edebiyat bilgisi içinde diğer pek çok konuda olduğu gibi kafiye kullanımının da belli kurallar çerçevesinde gerçekleştirilmesi uygun görülmuş ve bu kurallar dışına çıkılması da kafiye kusurlarını doğurmuştur. Bu kusurların tanımlanmış olanları adı konulan; gruplandırılmamış ve sınırlandırılmamış olanları da adı konulmayan kafiye kusurları biçiminde iki kategoride değerlendirilmiştir. Adı konulan kafiye kusurları içinde dört kusur yer almaktadır. *Sinâd* kafiyede ridf harfinin, *ikvâ* ise kafiyede hazv ve tevcih hareketlerinin farklı olması; *ikfâ* revî harfinin mahrecinin yakınlığı olan başka bir harfe dönüşmesi ve *itâ* da şiirde aynı kafiyenin tekrarlanması olarak açıklanır (Saraç, 2007a, s. 263-274).

Kafiye ile ilgili çalışmalara bakıldığında bunların bir kısmının risale, metin ya da eser üzerine yapılan çalışmalar (Saraç, 2007b; Gürer, 2007, vd.) bir kısmının ise divanlardan birinin seçilerek ahenk öğelerinin ve kafiye kusurlarının incelenmesi olduğu görülmektedir (Göre, 2007; Kaçar, 2009; Kaçar, 2019). Kafiye bahsine ek olmak üzere birçok divanda kafiye taraması yapılmıştır³. Bunun neticesinde

³ 2019-2020 eğitim öğretim yılında danışmanlığı tarafımızdan yapılan lisans bitirme çalışmalarında kafiye kelimeleri tespit edilirken kafiyesine karar verilemeyen gazellerle karşılaşılmıştır. Süreçte Hande YILMAZ tarafından taranan *Nedim Divânı*; Gemze CEYLAN tarafından taranan *Neşatî Divânı*; Songül ÇİÇEK tarafından taranan *Sinbülzâde Vehbî Divânı*'nda görülen ve tarafımızca kontrolleri yapılan bu çalışmanın hareket noktasını oluşturmuştur. Tarama genişletilerek bu listeye Avnî, Adlî, Safvetî, Beyanî, Fevzî, Şeyhülislam Yahyâ, Hecrî, Vusûlî, Lâzîkizâde Feyzullah, Esrâr Dede, Bâkî, ve Necâtî Bey

15. yüzyıldan itibaren hemen her yüzyılda genel kafiye düzeni belirlenemeyen gazellerin olduğu görülmüştür. Bu çalışmada kafiye düzeni takip edilemeyen gazeller sınıflandırılarak incelenmekte ve bu durumun kusur mu yoksa bir uygulama mı olduğu değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu kapsamda incelenen gazelerde genel kafiye örgüsü belirlenemeyen iki tip durumla karşılaşmıştır:

1. Bir Gazelin Hem Müesses Hem Mürdef Kafiye Oluşu

Bilindiği üzere divanlarda bir gazelin genel bir kafiye örgüsü bulunmakta ve bütün kafiye kelimeleri bu örgüye uymaktadır. Uymadığı durumlarda ise kusurlu olsa bile bir kafiye çeşidine dâhil edilmektedir. Örneğin bir gazel müesses kafiye ise kafiye kelimelerinin çoğunun bu kafiyenin kurallarını taşıması gerekmektedir. Bunun için gazelde seçilen kelimelerde revî harfinden önce hareketli bir harf ve ondan önce de bir te'sîs elifi yer alması koşulunun (kâmil, 'âmil, 'âkil vb.) sağlanması şarttır. Mürdef kafiye içinse revî ile ridf (elif, vav ve ya) arasında elif, vav veya yâ bulunmasıyla (âbâd, memnûn ve lafif vb.) ya da revî ile ridf arasında sakın bir harf (ha, ra, sin, şın, fa, nun) gelmesi koşulu aranmaktadır.

Anlam ve vezni başarılı bir biçimde şiire yansıtan 16. yüzyılın önemli şairlerinden Bâkî'nin (ö. 1600) aşağıdaki gazelinde "mestâne, hakîmâne, ve peymâne" kelimeleriyle gazelin müesses kafiyeyle (he revî, nun ridf ve â te'sîs elifi) yazıldığı söylenebilir. Fakat gazelin diğer kafiye kelimeleri meydân, rindân ve kan bu durumu değiştirecek (nun revî, â ridf-i elifi) mürdef kafiye özelliği göstermektedir. Bu durumda gazelin genel kafiye düzeninin belirlenmesi zorlaşmaktadır.

Kızarur bâdeden ol nergis-i mestâne biraz

Mey-i nâb içse gözi mâ'il olur kana biraz

Çekemez kimse ayagum diyü lâf urma iñen

Sâkiyâ elleşelüm gel berü meydâne biraz

Câna kâr eylemesün dârû-yı kattâl-i gamı

Mey-i gül-gün içelüm bârî hakîmâne biraz

divanları ilave edilmiş ve eldeki malzeme kafiye kusurları bakımından değerlendirilmeye alınmıştır.

Behremend eyler idi bûs-ı lebüñden cânı
Dönmese tursa eger 'ahdine peymâne biraz

Nice bir dagdaga-i bahs u cidâl ey Bâkî

Varalum 'ayş idelüm meclis-i rindâne biraz (g. 205) (Küçük, t.y., s. 166).

15. yüzyılda “mâh-veş, güneş, yaş, yaş, Habeş, taş (g. 644)” kelimeleriyle *Necâtî Bey* (ö. 1509) *Dîvânı*'nda (Tarlan, 1963, s. n.y.) ve sonraki yüzyılda “işret, sohbet, nihâyet, kuvvet, mihnet, harâret, sa'âdet, şikâyet (g. 136)” kelimeleriyle de *Heçrî* (ö. 1557) *Dîvânı*'nda (Zülfe, 2010, s. 186)) benzer örneklere rastlanmıştır.

17. yüzyıl şairlerinden Şeyhülislam Yahyâ'nın (ö. 1644) *Dîvânı*'ndan alıntılanan aşağıdaki gazelde kafiye kelimelerinden “hâne-be-hâne, zamâne ve bahâne”, müesses kafiye özelliği gösterirken (he revî, nun dahîl ve â te'sîs elifî) “mugân, şemşîr-zebân, hazân” kelimelerinin mürdef kafiye (nun revî, â ridf) uygunluğu göze çarpmaktadır. Gazelin kafiye kelimelerine bakıldığında üçe üç eşitlik olduğu bu nedenle de çoğunluk sağlanmadığı görülmektedir.

Ey kûy-ı harâbâtı gezen hâne-be-hâne

Ey der-be-der itmiş seni evzâ-ı zamâne

Müşkillerimiz halline mey-hâneye varduk

Hâcet komadı mug-beçeler pîr-i mugâne

Berg-i rez-i bâğ üzre döküp cür`a-i cânı

Gül mevsîmî hükmin virelüm fasl-ı hazâne

Pervâne niçün şem`-i şeb-ârâya tokundi

Yok tâkati çün şu`le-i şemşîr-zebâne

Yahyâ tolaşur turmayup etrafını şem`ün

Pervâne arar var ise yanmaga bahâne (g. 325) (Kavruk, t.y., s. 351)

Benzer şekilde 17. yüzyıl için “hübân, dâmân, cân, pervâne, şâne, güstâhâne (g. 135)” kelimeleri *Neşâti* (ö.1674) *Dîvânı*’nda (Kaplan, 2019, s. 210) örneklenmiştir.

18. yüzyıl şairlerinden Sünbülzade Vehbî’nin (ö. 1809) aşağıdaki gazelinde de aynı durum göze çarpmaktadır. “cânân, nâlân ve mihmân” kelimeleriyle mürdef kafiyeli özelliği gösteren gazel; “peymâne, meyhâne ve hâne” kelimeleriyle de müesses kafiyeli unsurlarını bulundurmaktadır. Gazelde kafiyeli kelimeleri bakımından eşitliğin olması gazelin genel kafiyeli örgüsünü belirlemeyi engellemektedir.

Âşüfte dilim ‘âriz-i cânâna açılmış

Şol gül gibi kim bülbül-i nâlâna açılmış

Mahcûb eder ammâ o büt-i perde-nişinim

Nüş eyleyicek bir iki peymâne açılmış

Agzın kapamış pîr-i mugân var ise şeyhin

Kim mescidi yanındaki meyhâne açılmış

Bu hânekah-ı dehr degil cây-ı ikâmet

Bir tekyedir ol zümre-yi mihmâna açılmış

Düzd-i nigehe girdi meger külbe-yi cânâ

Vehbî yine bu semtde bir hâne açılmış (g. 128) (Yenikale, 2017, s. n.y.).

Ayrıca Vehbî’nin 62. gazelinde de “peymâne /mestâne/ yan / gülistân / pervâne / mîzân / sad-dâne / ‘uryân” (Yenikale, 2017, s. n.y.); Nedîm’in (ö. 1730) “sitâre, humâr, var, diyâr, hezâr-pâre, çihâr-pâre”, çâre, günâhkar (g. 119)” (Macit, 2017, s. n.y.); Esrâr Dede’nin (ö. 1796) “cân, cânân, efsâne, bî-gâne, ferzâne, hicrân, güstâhâne, tâbân, âyâ ne, yârân (g. 120)” (Horata, 2019, s. 245) kafiyeli kelimelerini tercihleri bahse konu durumla benzer özellikler taşımaktadır.

2. Bir Gazelin Hem Müesses Hem Mücerred Kafiyeli Oluşu

Bir manzumenin gazel olduğunu belirleyen özelliklerden biri beytin kendi içinde bir anlam ifade etmesiyle diğer bütün beyitlerinin aynı kafiye örgüsünü devam ettirmesidir. Beyitte anlamı tamamlayan kafiye kelimesi bulma zorluğu yaşayan şairler, kafiye kuralları dışına çıkmakta ve kafiye örgüsünde farklılık yaratmaktadırlar.

16. yüzyıl şairlerinden Vusûlî'nin (ö. 1591) *Dîvân*'ından verilen aşağıdaki örnekte şair, "himmet, meremmet ve fûrkat" (te harfî revî) kelimeleriyle sadece revî harfinin benzerliğinden oluşan mücerred kafiyeyi tercih etmiş görünürken "inâyet, şehâdet ve sefâhat" kelimeriyle de (te revî; yâ, dal ve he dahîl; dahîlden önceki â ise te'sîs elifi) müesses kafiyeyi hatırlatan bir uygulama ortaya koymuştur. Şairin kafiye kelimelerinden üçünün mücerred, üçünün de müesses kafiye değerlendirmesine açık olması gazelin kafiye düzeni hakkında belirsizliğe yol açmaktadır.

Şâyed o sanem sana visâlin ide himmet

İy dil yûri var eyleye Allâh 'inâyet

Dil hânesini yıkdı dönüp yüzüme güldü

Ya 'nî ki tesellîler idüp itdi meremmet

Cânâneye vasl olmadın ayırdı dirîğâ

Bilmem ne virtüpdür k'alımız bana bu fûrkat

Cân virdüğüm ol kâfir-i bî-dîn gamından

Mahşerde ide küştelere bana şahâdet

Dîvâne olup ol sanem-i hûr-likâdan

El çekme Vusûlî sakın eyleme sefâhet (g. 14) (Taş, 2010, s. 61).

Şairin 7. gazelinde benzer şekilde "bî-devlet, rif'at, hürmet, hâlet, âfet, tâkat" kelimelerinde belirsizlik görülmektedir (Taş, 2010, s. 55).

17. yüzyıl şairlerinden Neşâtî'nin aşağıdaki gazelinde "kâmet, kıyâmet, şikâyet" kelimelerinin (te revî; mimler ve yâ dahîl; dahîlden

önceki â ise te'sîs elifi müesses kafiyeyi; "behcet, mahabbet, hasret" kelimelerinin (te harfî revî) ise mücerred kafiyeyi meydana getirdiği görülmektedir. Gazelde kafiyeli kelimelerinin iki kafiyeli çeşidini de eşit biçimde destekleyecek özellikte olması göze çarpmaktadır. Bu durum kafiyeli konusunda bilinenlerin dışında bir tercihin var olup olmadığı görüşünü gündeme getirmektedir.

Cilve-i nâza 'aceb ol kad-i kâmet mi kopar
Ne bu âşüb-î fiten yohsa kıyâmet mi kopar

Gülşen-i hüsnede o tâze ruh-î nâz gibi
Perveriş-yâb-î safâ gonçe-i behcet mi kopar

Ziver-i nâz gerek hüsnede göre dilberde
Yohsa her sûret-î bî-câna mahabbet mi kopar

Kesb-î zûr ile hemân bî-meded-i kuvvet-î 'ışk
Lücce-i dilde olan lenger-i hasret mi kopar

Ne bu feryâd Neşâtî ney-î hâmede yine
Sineden hasret ile yohsa şikâyet mi kopar (g. 20) (Kaplan, 2019, s. 138).

Konuyla ilgili olarak devrin önemli şairlerinden *Beyânî* (ö. 1664-65) *Dîvânı*'ndan "gâret, kıyâmet, mahabbet, himmet, sa'âdet, hasret (g. 57)" (Başpınar, t.y., s. 112) kelimeleri de örneklenmiştir.

18. yüzyıl şairlerinden Lâzîkîzâde Feyzullah Nâfîz'in (ö. 1767) aşağıdaki gazelinde "gül, bülbül ve ta'allül" (lam harfî revî) kafiyeli kelimeleriyle mücerred kafiyeli oluşmasına rağmen "kâkül, tegâfûl ve tekâsül" (lam revî; kef, fe ve lam dahîl; dahîlden önceki â ise te'sîs elifi) kelimeleri müesses kafiyeli özelliği göstermektedir.

Semeni reng-i ruhu nakş-î reg-î gül mü eder
Gül-î tasvîr lebi çeçeh-i bülbül mü eder

Çemeni sünbül-î çîni gibi kılmış miskîn

Hep bu nâfe eşeri sâye-i kâkül mü eder

Çeşm-i bîdâre-i nahvetle uyar ağıyâra

H'âb-ı nâz ile gözü yohsa tegâfûl mü eder

Pîşine nakd-i niyâzımı kor ehl-i tecrîd

Varımı yârine vermekte ta'allül mü eder

Dest-i ikbâle düşerse şeb-i vuslat Nâfiz

Hidmet-i dâmen-i cânâna tekâsül mü eder (g. 213) (Demir, 2017, s. 274).

SONUÇ

Divan şiiri geleneği içerisinde nazım biçimlerinin oluşumunu belirleyen kafiye, vezinle birlikte en önemli ahenk öğeleri arasında yer almaktadır. Arap ve Fars edebiyatı geleneğinden divan şiirine geçen özel bir kafiye anlayışının kullanıldığı bilinmektedir. Bu çerçevede Türk edebiyatında kaleme alınmış müstakil eserler ya da kitap bölümlerinden hareketle kafiye kuralları, istisnaları ve kusurları belirlenmiştir. Bunlar belirlenirken kurallar, istisnalar ve kusurları Türk şairlerinin de tasarrufları eklenince kafiye konusunun kapsamı genişlemiş ve kendine özgü özellikleri ile aslında yeni bir kafiye anlayışı gelişmiştir.

15-19. yüzyıllarda kaleme alınmış divanlarda tespit edilip örnekleri verilen kafiye çiftlerine bakıldığında hem mürdef hem de müesses kafiye ya da hem müesses hem de mücerred kafiye oluşturacak kafiye kelimelerinin eşit bir biçimde bir gazelde yer aldığı görülmektedir. Bu durum bir şiirde iki kafiye bulunması anlamındaki "zü-kafiyeteyn"i hatırlatmaktadır. Fakat "zü-kafiyeteyn"de kafiye kelimeleri mısra sonundaki kafiye ek olmak üzere alt ve üst mısralarda birbirine paralel olarak bulunan kelimelerle yapılmaktadır. Bu çalışmada örnekleri gösterilen farklı iki kafiyeden kasıt, gazelin kafiye kelimelerinin tek bir kafiyeye değil iki kafiyeye uygunluğudur. Kısaca kafiye kelimeleri iki eşit gruba ayrıldığında iki grup da farklı bir kafiye türünü oluşturmaktadır. Verilen bazı gazel örneklerinde görüleceği üzere şairlerin ilk beyitte iki kafiye türüne uyan kelimeleri tercih etmesinin de bu fikri desteklediği söylenebilir. Bu durum, bir gazelin genel bir kafiye düzenine uyması gereğinden hareketle bir kusur olarak açıklanabileceği gibi şairlerin anlama uygun kafiye

kelimesi bulmakta zorlanmasından kaynaklanan bir uygulama biçimi olarak da kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

- Arat, R. R. (1988). *Eski Türk şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aydın Yağcıoğlu, S. (2012). Klasik edebiyat döneminde kafiye bahsinin mukayeseli olarak değerlendirilmesi. *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*. 22. 127-170. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuturkiyat/issue/18518/195364>
- Başpınar, F. (t.y.). *Beyânî dîvân*. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78363/beyani-divani.html>
- Çağbayır, Y. (2017). *Ötüken Türkçe sözlük* (C. 3). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Demir, H. (2017). *Lâzîkîzâde Feyzullah Nâfîz ve dîvân*. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-191378/lazikizade-feyzullah-nafiz--divan.html>
- Göre, Z. (2007). Adnî Dîvânı'nda ahenk unsurları. *Turkish Studies Tunca Kortantamer Özel Sayısı-II*, 2 (4), 405-422. Erişim adresi: https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=makale_tr_ozet&makale_id=13449
- Gürel, S. (2017). *Hüseyin Vâiz-i Kaşîfî'nin Bedâyi'ül-Efkâr fi Sanâyi'i'l-Eş'âr'ında kafiye bahsi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Gürer, A. (2007). Lem'i'nin kafiye risalesi: Risaletü'l-Kafiyetü'l-Vafiye. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 17, 133-161. Erişim adresi: <http://turkdilleri.org/turkdilleri/tda17.html>
- Horata, O. (2019). *Esrâr Dede dîvân*. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-240609/esrar-dede-divani.html>
- Kaçar, M. (2009). Necâti Bey Dîvânı'na kâfiye kusurları açısından bir bakış (Zavotçu, G., Ed.). *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (Ölümünün 500. Yılında Necati Anısına)* içinde (s. 421-432). Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi.
- Kaçar, M. (2019). Kemal Paşa-zâde'nin şiirlerinin aruz, kafiye ve üslup hususiyetleri. *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*. 4, 16-25.

- Kaplan, M. (2019). *Neşâtî divanı*. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78354/divanlar.html>
- Kavruk, H. (t.y.). *Şeyhülislam Yahyâ divanı*. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78405/seyhulislam-yahya-divani.html>
- Küçük, S. (t.y.). *Bâkî divânı*. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78361/baki-divani.html>
- Macit, M. (2017). *Nedîm divanı*. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196897/nedim-divani.html>
- Saraç, M. A. Y. ve Çiçekler, M. (1998). Kemalpaşazâde'nin kafiyeli risâlesi. *İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 28, 445-477. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutded/issue/17067/178319>
- Saraç, M. A. Y. (2007a). *Klasik edebiyat bilgisi-biçim ölçü, kafiyeli*. İstanbul: 3F Yayınları.
- Saraç, M. A. Y. (2007b). Klâsik edebiyat bilgisine göre divan şiirindeki ahenk öğeleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 37 (37), 105-136. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutded/issue/17031/178473>
- Tahiru'l-Mevlevi (1994). *Edebiyat lügatı*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1963). *Necâtî Bey divanı*. Erişim adresi: http://courses.washington.edu/otap/archive/data/arch_txt/texts/a_n_ecati1.html
- Taş, H. (2010). *Vusûlî - divân [inceleme-metin-çeviri-açıklamalı-dizin]*. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78409/vusuli-divani.html>
- Yenikale, A. (2017). *Sünbülzâde Vehbî divanı*. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196833/sunbulzade-vehbi-divani.html>
- Zülfe, Ö. (2010). *Hecrî divânı*. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78377/hecri-divani.html>